

118.
1934
POPULÁRNÍ
PŘEDNÁŠKY KOMUNISTICKÉ
VYDÁVÁ AGITAČNĚ PROPAGAČNÍ ODDĚLENÍ K. S. Č.

O HISTORICKÉM MATERIALISMU

CENA KČ 2.—

V PRAZE 1926

KOMUNISTICKÉ NAKLADATELSTVÍ
A KNIHKUPECTVÍ PRAHA I.

PERŠTÝN ČÍS. 6

HC 9234

M-9341

POPULÁRNÍ PŘEDNÁŠKY KOMUNISTICKÉ

Vydává agitačně propagační oddělení K. S. Č.

SWAZEK 3.

O HISTORICKÉM MATERIALISMU

3406

V Praze 1926

KOMUNISTICKÉ NAKLADATELSTVÍ A KNIHKUPECTVÍ

Praha I., Perštýn č. 6.

Don. Československá
3406

G. V. Plechanov:

O významu osobnosti v dějinách

I.

V lednu r. 1826 napsal Saint-Beuve u příležitosti vydání pátého a šestého svazku Mignetových »Dějin francouzské revoluce«: »V kteroukoli chvíli může člověk náhlým rozhodnutím své vůle vnést v běh události novou, nečekanou a proměnlivou sílu, která může obrátit jejich směr, sama však je nezměřitelná, právě proto, že je proměnlivá.« Domnívat se, že Saint-Beuve soudil, jako by »náhlá rozhodnutí« lidské vůle vznikala bez jakékoliv příčiny, bylo by naivní. Tvrdil toliko, že rozumové i mravní vlastnosti člověka, zaujímajícího více méně význačné postavení ve společenském životě, že jeho talent, vědomosti, rozhodnost nebo nerozhodnost, zmužilost či zbabělost atp., nemohou nemítí znatelného vlivu na běh a výsledek události, a mimo to, že ony vlastnosti nejsou podmíněny jen všeobecnými zákony vývoje národa, ale také se ve značné míře vytvořily pod vlivem toho, co bychom mohli nazvat nahodilostmi soukromého života. Osvětíme několika příklady tento názor, beztak dosti jasný.

Ve válce za dědictví rakouské dobyla francouzská vojska několika skvělých vítězství, a tak si mohla Francie vynutit na Rakousku odstoupení značného území v dnešní Belgii; ale Ludvík XV. toho území nepotřeboval, poněvadž prý bojoval jako král a ne jako kupec, a mír v Cáchách nevynesl Francii ničeho. Kdyby však byl měl Ludvík XV. povahu jinou, snad by byl zvětšil území Francie, a její vývoj hospodářský a politický byl by poněkud jiný.

Sedmiletou válku vedla Francie, jak známo, již ve spolku s Rakouskem. Říká se, že na uzavření tohoto spolku měla velký vliv madame Pompadour, které velmi zalichotilo, že jí hrdá Marie Terezie v dopise nazvala svou sestřenkou, svou drahou přítelkyní (bien-ne bonne amie). Možná tedy říci, kdyby Ludvík XV. byl měl mravy přísnější, nebo kdyby byl méně podléhal vlivu milostnic, nebyla by Mme Pompadour tolik působila na běh událostí, a ty by se byly braly jiným směrem.

Další příklad. V sedmileté válce neměla Francie štěstí. Její generálové utrpěli několik hanebných porážek. Počínali si vůbec velmi podivně. Richelieu jenom vydíral, a Soubise a Broglie škodili jeden druhému. Tak když Broglie podnikl útok na nepřítele u Wellinghausenu, Soubise slyšel hřimati děla, ale na pomoc nešel, jak bylo ujednáno, i jak se slušelo, a Broglie se musil dát na ústup. Nad úplně neschopným Soubisem držela ochrannou ruku Mme Pompadour. A tak možná zase říci, kdyby se Ludvík XV. nebyl oddával tolik rozkošem, nebo kdyby se jeho milostnice nebyla tolik pletla do politiky, že by to nebylo dopadlo pro Francii tak špatně.

Francouzští dějepisci píší, že Francie vůbec neměla válčiti v Evropě, ale měla všechny své síly soustředit na moře, aby zabránila Anglii pohltnuti francouzské kolonie. Jestliže se stalo jinak, je to zase vinou Mme Pompadour, která se chtěla zavděčiti »své drahé přítelkyni« Marii Terezii. Sedmiletou válkou přišla Francie o kolonie, což jistě mělo velký vliv na její hospodářský vývoj. Ženská domýšlivost se nám tu jeví jako vlivný »činitel« hospodářského rozvoje.

Postačí tyto příklady? Uvedme ještě jeden, snad nejpřesvědčivější. Za sedmileté války v srpnu roku 1761 rakouská vojska, spojivše se s ruskými ve Slezsku, obklíčila Bedřicha u Strižomu (Striegau). Bylo to s ním zlé, ale spojenci váhali s útokem, a generál Bu-

turlin, po dvacetidenním ležení před nepřítelem odcháhl vůbec ze Slezska, zanechav tam jen část vojska k podpoře rakouských vojsk pod vedením generála Laudona. Ten dobyl Svídnice, u níž stál Bedřich, ale to byl úspěch nepatrný. Což kdyby Buturlin byl býval rozhodnější? Kdyby spojenci byli napadli Bedřicha dříve, než se zabezpečil v ležení? Snad by ho byli porazili na hlavu, a on by byl musil přijati všechny požadavky vítězů. A to se stalo několik měsíců před tím, kdy nová náhoda, smrt carevny Alžběty najednou a velmi změnila situaci ve prospěch Bedřichův. Je otázka, co by bylo, kdyby Buturlin byl býval rozhodnější, nebo kdyby byl býval na jeho místě muž rázu Suverova?

Rozbíraje názory dějepisců-»fatalistů«, vyslovil Saint-Beuve ještě něco jiného, čeho si musíme povšimnouti. V uvedené studii o Mignetových »Dějinách francouzské revoluce« dokazoval, že běh i výsledky francouzské revoluce nebyly podmíněny jen všeobecnými příčinami, které jí zplodily, ani jen vášněmi, které zase ona zplodila, ale také spoustou drobných jevů, které unikly pozornosti badatelově, a tak se nedostaly mezi t. zv. vlastní společenské jevy. »V době, kdy se uplatňovaly ony vášně (vyvolané všeobecnými událostmi),« psal Saint-Beuve, »nepřestaly působiti ani fysické, ani fysiologické síly přírody: kámen podléhal tíži, krev kolotala v žilách. Opravdu by se byl nezměnil běh událostí, kdyby, dejme tomu, Mirabeau nebyl umřel na tyfus, kdyby náhodou cihla nebo mrtvice byla zabila Robespiera; kdyby byl Napoleon zastřelen? Opravdu jste přesvědčeni, že by se bylo nic nezměnilo? Kdyby takových náhod, které jsem uvedl, bylo plno, mohly se události bráti směrem, právě opačným, než jaký byl, podle vás, nevyhnutelný. A kdo mi zabrání, abych nepočítal s takovými náhodami, ježto jich nevyklučují ani všeobecné příčiny revoluce, ani vášně, vyvolané těmito příčinami?« V dalším napsal

známý výrok, že dějiny by vypadaly zhola jinak, kdyby Kleopatra byla měla nos o něco kratší, a příznak na konec, že by se na prospěch názoru Mignetova mohlo říci velmi mnoho, znovu poukázal na jeho omyly. Mignet přičítá působností toliko všeobecných příčin výsledky, které zase vyvolaly spoustu jiných, drobných, nejasných a nezjištěných příčin. Jeho strohý rozum mu nedovoloval přiznati působnost něčeho, v čem neviděl ani řádu, ani zákonitosti.

II.

Jsou názory Saint-Beuvovy odůvodněny? Zdá se, že je v nich trochu pravdy. Ale jaká? Abychom to zjistili, musíme napřed rozebrati názor, že člověk může »náhlým rozhodnutím své vůle« vnést v běh události novou sílu, která by jej mohla značně změnit. Uvedli jsme několik příkladů, po našem soudu názorných. Přemýšlejme nyní o nich.

Je známo, že za vlády Ludvíka XV. vojenské umění ve Francii upadalo čím dále více. Jak upozornil Henri Martin, připomínala francouzská vojska spíše pluky Dariovy a Xerxovy, než armády Turennovy a Gustava Adolfa, takové se za ní táhly spousty nevěstek, markytánů a pomocníků, a měla třikráte tolik koní u obozu než koní jízdnic. Archenholz ve svých dějinách sedmileté války píše, že francouzští důstojníci, určení na stráž, odcházeli ze svého stanoviště a šli tancovati někam do sousedství, a plnili rozkazy představených jen pokud se jim chtělo, a pokud to považovali za nutné. Příčinou tohoto žalostného stavu byla zkaženost dvorské šlechty, která zabírala pro sebe vyšší hodnosti ve vojsku, a všeobecný rozklad »starého řádu«. Tyto všeobecné příčiny samy stačily přivoditi pro Francii neúspěšný konec sedmileté války. Ale je nepochybné, že nezpůsobilo generálů, jako byl Soubise, jen ještě zvětšovala uvedené neúspěchy, podmíněné příčinami všeobecnými. A držela-li Soubise Mme Pom-

padour, pak musíme přiznati, že domyšlivá markýza byla jedním z »činitelů«, kteří zdatně zhoršili neblahý vliv všeobecných příčin na situaci Francie v sedmileté válce.

Markýza de Pompadour neměla moc ze sebe, byla mocná mocí krále, kterého si podrobila. Můžeme říci, že Ludvík XV. měl povahu takovou, jakou vyžadoval všeobecný vývoj společenských poměrů ve Francii? Nikoliv, za stejných poměrů mohl býti místo něj králem muž, který by se byl choval k ženám jinak. Saint-Beuve by řekl, že by k tomu stačila působnost neznámé a nevysvětlitelné fyziologické příčiny. A měl by pravdu. Ale pak z toho plyne, že neznámé fyziologické příčiny, působící na běh i výsledek sedmileté války, působily by tím i na další vývoj Francie, který by byl jinaký, kdyby ji sedmiletá válka nebyla připravila o kolonie. Nuže, neprotiví se tento závěr představě o zákonitosti společenského vývoje?

Nikterak ne. Jako není pochybnosti v uvedených případech o vlivu osobních vlastností, není také pochybnosti, že se tak mohlo dít jen za daných společenských poměrů. Po bitvě u Rossbachu Francouzové hrozně láteřili na ochránkyni Soubisovu. Dostávala denně spoustu anonymních dopisů, plných hrozeb a urážek. Na Mme Pompadour to velmi působilo, nemohla celé noci spát. Přes to chránila Soubise dále. R. 1762 mu napsala, že sice nesplnil nadějí, v něj kladených, ale dodala: »Neobávejte se však ničeho, starám se o vaše zájmy, a postarám se, abych vás smířila s králem.« Jak vidíte, neustoupila veřejnému mínění. Proč neustoupila? Jistě proto, poněvadž tehdejší francouzská veřejnost neměla možnosti, aby jí k tomu donutila. A proč nemohla? Bránil jí tehdejší společenský řád, který zase závisel na poměru tehdejších společenských sil ve Francii. Tak tedy se vysvětluje konec konců i to, že povaha Ludvíka XV. a rozmary jeho milostnic mohly míti tak neblahý vliv

na osudy Francie. Vždyť kdyby takovou slabost k ženskému pohlaví nebyl projevoval král, ale nějaký královský čeledín nebo kuchař, neměla by významu historického. Je zřejmé, že tu nejde o slabou stránku, kterou má ta která osoba, ale o postavení, které zaujímá ve společnosti. Čtenáři je jasné, že podobné závěry lze udělati i v druhých uvedených případech. Stačí jen dát místo Francie Rusko, místo Soubise Buturlina a pod. Proto se o tom nebudeme šířit.

Z řečeného plyne, že osobnosti mohou svými vlastnostmi působiti na osudy společnosti. Někdy mívají vliv značný, ale jak možnost toho vlivu, tak i jeho rozsah jsou podmíněny organizací společnosti, poměrem sil v ní. Povaha té které osobnosti je »činitelem« společenského vývoje jen tam, tehdy a tolik, kde, kdy a jak to dovolují společenské vztahy.

Může se nám namítnouti, že rozsah vlivu osobnosti závisí i na schopnostech osobnosti. To je pravda. Ale osobnost může své schopnosti uplatnit jen tehdy, zaujme-li příslušné postavení ve společnosti. Proč byly osudy Francie v rukách člověka, který ani nedovedl, ani nechtěl býti prospěšný společnosti? Proto, že tehdejší organizace společnosti byla tomu příznivá. Organizace společenské určují v tu kterou dobu úkol, a tím i společenský význam schopných i neschopných osobností.

Jestliže organizace společenská určuje význam osobností, kterak je možné, aby jejich společenský význam, podmíněný jejich úkolem byl v rozporu se zákonitostí společenského vývoje? Ale vždyť není s ní v rozporu, naopak, je nejnázornějším jejím příkladem.

Tu musíme něco poznamenati. Společenský vliv osobnosti, podmíněný tou kterou společenskou organizací, otvírá cestu vlivu t. zv. náhod na dějinné osudy národů. Rozkošnictví Ludvíka XV. bylo nevyhnutelným následkem jeho organického založení. Ale se

zřetelem k celkovému vývoji Francie byla ona vlastnost náhodou. Nicméně nezůstala bez vlivu, jak jsme viděli, na další osudy Francie a byla i jednou z příčin, které tento osud určovaly. Smrt Mirabeauova byla ovšem způsobena patologickými pochody v jeho organismu. Ale tyto pochody nebyly nikterak nutné s hlediska celkového vývoje Francie, vyplynuly ze zvláštností organismu slavného řečníka, a z fyzických podmínek jeho nakažení. S hlediska celkového vývoje Francie byly ony zvláštnosti i podmínky náhodné. Při tom smrt Mirabeauova měla vliv na další průběh revoluce a byla jednou z příčin jeho.

Ještě nápadnější je působení náhodných příčin v uvedeném případě Bedřicha II., který se dostal z velmi nemilé situace jen díky nerozhodnosti Buturlina. Ustanovení Buturlina vojevůdcem bylo se zřetelem k celkovému vývoji Ruska snad rovněž náhodou, ve smyslu námi vymezeném, ale k celkovému vývoji Pruska nemělo nejmenšího vztahu. Při tom není nepravděpodobným předpoklad, že nerozhodnost Buturlinova pomohla Bedřichovi z nebezpečné situace. Kdyby místo Buturlina byl býval Suvorov, snad by se dějiny Pruska braly jiným směrem. Z toho plyne, že osudy státu někdy závisí na náhodách, které lze nazvatí náhodami druhého řádu. »Ve všem konečném je prvek náhody,« praví Hegel. Ve vědě máme co činiti jen s »konečným«, a tak lze říci, že ve všech procesech, které věda zkoumá, je prvek náhody. Neznemožňuje to však vědecké poznání jevů? Nikoliv. Náhoda je cosi poměrného. Leží v průseku dvou pochodů nevyhnutelných. Objevení se Evropanů v Americe bylo pro obyvatele Mexika zjevem náhodným v tom smyslu, že nevyplývalo ze společenského vývoje těchto zemí. Ale náhodná nebyla záliba v mořeplavectví, které holdovali v západní Evropě na konci středověku. Náhodná nebyla ani okolnost, že Evropané snadno přemohli odpor domorodců. Náhod-

né nebylo ani potomní dobytí Mexika a Peru Evropany. Byla to v obou případech konec konců výslednice dvou sil: jednak hospodářského postavení dobytých zemí, jednak hospodářského postavení vítězů. Jak tyto síly, tak i jejich výslednice mohou být předmětem vědeckého zkoumání.

Náhody v sedmileté válce měly značný vliv na další dějiny Pruska. Ale toho vlivu by byly neměly, kdyby stupeň vývoje Pruska byl býval jiný. Také v tomto případě byly následky náhod určeny výslednicí dvou sil: jednak sociálně-politického postavení Pruska, jednak sociálně-politického postavení evropských států, které na Prusko působily. Tak tedy ani tu náhoda nevede vědeckému zkoumání událostí.

Nyní víme, že osobnost má často značný vliv na osudy společnosti, a vliv ten je určen vnitřním uspořádáním té které společnosti a jejími vztahy k společností druhým. Ale tím není vyčerpána otázka o významu osobnosti v dějinách. Musíme se na ni podívat také s druhé strany. Saint-Beuve se domníval, že by francouzská revoluce byla skončila opačně, než skončila, kdyby takových malých a neznámých náhod bylo bývalo s dostatek. To je velký omyl. Kdyby se nevíme jak dohromady spletly drobné příčiny psychologické i fyziologické, nikdy by neodstranily velkých společenských potřeb, které vyvolaly francouzskou revoluci. A pokud by se ty potřeby nebyly ukoujily, nebyla by revoluce ve Francii skončila. Aby byla mohla skončit opačně, než skončila, byly by musily i ty potřeby být opačné, než byly; ale udělati je takovými, na to nestačil sebevětší součet drobných příčin.

Příčinami francouzské revoluce byly společenské vztahy; drobné příčiny, předpokládané Saint-Beuvem, mohly tkvít jen v individuálních zvláštnostech jednotlivých osobností. Konečnou příčinou společenských vztahů je stav výrobních sil. Ten závisí na individuálních zvláštnostech jednot-

livců leda jen v tom případě, jsou-li to jednotlivci více méně schopní zdokonalit, objevit nebo vynalézt něco technického. Takových vlastností však neměl na mysli Saint-Beuve. Ale žádné jiné vlastnosti neposkytují jednotlivcům přímého vlivu na stav výrobních sil, a tím i na společenské vztahy, které jsou jimi podmíněny, t. j. na hospodářské vztahy. Necht má určitá osobnost vlastností jaké chce, změnit dané hospodářské vztahy nemůže, jakmile vyhovují danému stavu hospodářských sil. Ale, individuální vlastnosti dělají osobnost více méně schopnou uspokojit společenské potřeby, vznikající z daných hospodářských vztahů, nebo se proti uspokojení jich postaviti. Nejcitelnější společenskou potřebou Francie na konci 18. stol. bylo, nahraditi zastaralá zřízení jinými, lépe vyhovujícími jejímu novému hospodářskému ustrojení.

Nejvýznačnějšími a nejprospěšnějšími společenskými činiteli tehdejší doby byly osobnosti, které dovedly lépe než druzí uspokojiti ony nejcitelnější potřeby. Dejme tomu, že takovými osobnostmi byli Mirabeau, Robespierre a Bonaparte. Co by se bylo stalo, kdyby předčasná smrt nebyla vytrhla Mirabeaua z politického jeviště? Strana konstituční monarchie byla by si udržela velkou moc, a tím energičtěji by se byla bránila proti republikánům. Ale nic více. Žádný Mirabeau by byl neodvrátil vítězství republikánů. Mirabeau byl silný proto, že měl sympatie i podporu lidu, ale ten usiloval o republiku, poněvadž dvůr ho dráždil umiřněným držením starého řádu. Jakmile by se byl lid přesvědčil, že Mirabeau nepřeje jeho republikánskému snažení, přestal by s ním sympatisovati, velký řečník byl by pozbyl všeho vlivu, a jistě by byl padl v obět hnutí, proti kterému by se byl marně stavěl. Skoro totéž možno říci o Robespierrovi. Dejme tomu, že také on byl ve své straně veličinou nenahraditelnou. Buď jak buď, nebyl její silou jedinou. Kdyby ho byla náhodou zabila cihla, řekneme v lednu 1793, byl

by jeho místo ošvem zaujal někdo jiný. A byť by v ničem nedosahoval Robespierrea, byly by se události braly stejně s m ě r e m, jako se braly za Robespierrea. Na př. Girondini by byli porážce neušli tak jako tak; je však možné, že strana Robespierrova byla by přišla o moc poněkud dříve, takže bychom nyní nemluvili o reakci thermidorské, ale o floréalské, prairiálské či messidorské.*) Někdo snad řekne, že Robespierre vytrvalým terorem pád své strany uspišil, nikoliv oddálil. Nebudeme tu rozbírat tento předpoklad. Dejme tomu, že je správný. V tomto případě třeba mít za to, že strana Robespierrova byla by padla místo v thermidoru, již během fructidoru či vendémiairu, nebo brumairu.**) Zkrátka, byla by padla snad dříve, snad později, ale byla by padla tak jako tak, poněvadž vrstva národa, o který se tato strana opírala, nebyla nikterak připravena k trvalé vládě. Že by výsledek byl »opačný« než jaký byl při energickém jednání Robespierrově, o tom není ani řeči.

Nebylo by to dopadlo jinak, ani kdyby byla sklátila kulka Bonaparta, dejme tomu, v bitvě u Arcoly. Co vykonal v tažení italském i v jiných, byli by vykonal i druzí generálové. Jistě by nebyli projevíli takového nadání, jako Bonaparte, ani by nebyli dobyli vítězství tak skvělých. Ale francouzská republika byla by vyšla ze svých válek vítězně, poněvadž její vojáci byli neporovnatelně lepší všech vojáků evropských. Pokud jde o 18. brumaire**) a jeho vliv na vnitřní život Francie,

*) Názvy měsíců revol. kalendáře: thermidor = horký měsíc; 11. měs. (19./VII.—18./VIII.); 9. therm. (27./VI.) 1794 padl Robespierre a s ním revoluce; floréal = (měs. květnu) 8. měsíc (20./IV.—19./V.); prairial = m. senosečí, 9. měs. (20./V.—18./VI.); messidor = m. žní, 10. měs. (19./VI.—18./VII.); fructidor = m. plodů, 12. měs. (18./VII.—17./IX.); vendémiaire = m. vinobraní, 1. měs. (22./IX.—21./X.); brumaire = m. mlh, 2. měs. (23./X. až 21./XI.) (p. př.).

**) 18. brum. (9./XI.) 1799 provedl Bonaparte státní převrat (pozn. překl.).

byly by bývaly celkový průběh i výsledek události v podstatě jistě takové jako byly za Napoleona. Republika, na smrt raněná 9. thermidoru, pomalu zkomírala. Direktorát nemohl zavést pořádek, jakého si nyní ze všeho nevíce přálo měšťactvo, zbavivší se panství vyšších vrstev. Pořádek zavést mohla jen »dobrá šavle«, jak se vyjádřil Sieyès. Zprvu se myslilo, že touto dobrou šavlí bude generál Jourdan, ale když padl u Novi, začalo se mluvit o Moreauovi, o Macdonaldovi a o Bernadottovi. O Bonapartovi se mluvílo až později. A kdyby byl padl, jako Jourdan, byli by si na něj ani nevzpomněli, byli by postavili do popředí jiné »šavle«. Je samozřejmé, že člověk, vyneseny událostmi k významu diktátora, musil se sám bez okolky probíjeti k moci, energicky rozháněje a nemilosrdně niče všechny, kdož mu stáli v cestě. Bonaparte měl zeleznu energii, a neštít se ničeho, jen aby dosáhl cíle. Ale vedle něj bylo plno jiných energických, nadaných a ctízástlivých egoistů. Místo, které on zaujímal, jistě by nebylo zůstalo prázdným. Dejme tomu, že by jiný generál, domohší se toho místa, byl býval mírumilovnější, než Napoleon, že by byl proti sobě nevzbouřil Evropu, a tak by byl umřel v Tuilleriích a ne na ostrově sv. Heleny. V tom případě by se byli Bourboni do Francie vůbec nevrátili. Pro ně by to byl ovšem výsledek »opačný«, než jaký byl ve skutečnosti. Ale za to vnitřní život Francie by se byl jen nepatrně lišil od toho, jaký byl ve skutečnosti. Až by byla »dobrá šavle« zavedla pořádek a zabezpečila vládu měšťactvu, nabažilo by se toto vojákých zvyků a despotismu diktátora. Vzniklo by liberální hnutí, podobné hnutí za restaurace,*) zápas by se byl stával čím dále prudším a poněvadž »dobrá šavle« se nevyznamenávají zvláštní ústupností, byl by se dobrotivý Ludvík Filip dostal na trůn svých rozněžnělých krajanů ne

*) T. j. znovunastolení Bourbonů po pádu Napoleonově (pozn. překl.).

až v r. 1830, ale již v r. 1820 nebo 1825. Takové změny v běhu událostí by byly mohly mít částečný vliv na další politický život Evropy, a tím i na její život hospodářský. Ale konečný výsledek revolučního hnutí by nicméně nebyl »opačný« výsledku skutečnému. Vlivné osobnosti, díky svým vlastnostem rozumovým i charakterovým mohou změnit individualní tvářnost událostí a částečně některé jejich následky, nemohou však změnit jejich celkový směr, určený silami jinými.

III.

Kromě toho musíme poznamenat ještě něco. Při posuzování významu osobnosti v dějinách stáváme se téměř vždy obětí jakéhosi optického klamu, a čtenáři bude na prospěch, ukážeme-li mu jej.

Vystoupiv v úloze »dobré šavle«, spasilší společenský porádek, odklidil Napoleon z této úlohy ostatní generály, z nichž někteří by jí byli sehráli stejně, či skoro stejně. Jakmile byla ukojena potřeba energického vojenského vládce, zahradila společenská organizace cestu k tomuto místu všem ostatním vojenským talentům. Moc společenské organizace nebyla příznivá projevení se ostatních talentů toho druhu. Tak vzniká optický klam, o kterém mluvíme. Osobní moc Napoleona se nám zdá neobyčejně velikou, poněvadž do ní započítáváme moc společenskou, která jí vynesla do popředí a která jí také udržuje. Osobní moc Napoleona se nám zdá tím výjimečnější, poněvadž síly, jí podobné se nestaly z možných skutečnými. A řekne-li nám někdo: Co by se bylo stalo, kdyby nebylo Napoleona, tu se naše fantazie leká, zdá se nám, že bez něho by nebylo společenského hnutí, na kterém spočívaly jeho moc a vliv.

V dějinách vývoje rozumových schopností lidstva úspěch jedné osobnosti mnohem řídkěji převyšuje úspěch druhé. Ale ani tu nejsme prosti zmíněného opti-

ckého klamu. Když určité poměry společnosti postaví před její duševní představitele jisté úkoly, tu obracejí k sobě pozornost nejlepších mozků dotud, dokud se jim nepovede je rozřešiti. Jakmile se tak stane, obrátí pozornost k věci jiné. Rozřešiv úkol, obrací určitý talent *A* pozornost talentu *B* od rozřešeného úkolu k úkolu jinému. A když se nás zeptají, co by se stalo, kdyby *A* umřel, nerozřešiv úkolu *X*, odpovíme, že by se přetrhla nit rozumového vývoje společnosti. Zapomínáme, že v případě smrti *A* mohl by úkol řešiti *B* nebo *C*, a tak že by nit rozumového vývoje zůstala celou, přes to, že *A* předčasně zemřel.

Abyste někdo s určitým nadáním dosáhl skrze ně značného vlivu na běh událostí, musí se splnit dvě podmínky. Jednak musí svým talentem vyjítí vstříc společenským potřebám doby: kdyby Napoleon místo vojenského genia byl měl hudební nadání Beethovenovo, nebyl by se ovšem stal císařem. Jednak nesmí společenské zřízení zahraditi cestu osobnostem, majícím vlastnost, nezbytnou a potřebnou právě v tu dobu. Tentýž Napoleon byl by umřel jako málo známý generál nebo plukovník Bonaparte, kdyby starý režim byl potrval ve Francii ještě tři čtvrti století. V r. 1789 byli Davout, Desaix, Marmont i Macdonald podporučíky, Bernardotte — šikovatelem, Hoche, Marceau, Lefebvre, Pichegru, Ney, Masséna, Murat, Soult — poddůstojníky, Augereau — učitelem šermu, Lannes — barvířem, Gouvion-Saint-Cyr — hercem; Jourdan — poslem, Bessières — parukářem; Brune — sazeem; Joubert a Jounod — studenty na právnické fakultě; Kléber — architektem, Mortier — vstoupil do vojska až za revoluce.

Kdyby se starý režim byl udržel dodnes, nikomu by ani nenapadlo, že na konci 18. stol. bylo ve Francii několik herců, sazečů, parukářů, barvířů, právníků, poslů a učitelů šermu, kteří měli skryté vojenské nadání.

Stendhal poznamenal, že kdo by se byl narodil zá-

roveň s Tizianem, t. j. r. 1477, mohl být 40 let současníkem Rafaelovým a Leonarda da Vinci; první umřel v r. 1520, druhý r. 1519. Byl by i současníkem Correggia, zemřevšího r. 1534, a Michel Angela, zemřevšího r. 1563. Bylo by mu 34 let při smrti Giorgioniho, byl by mohl znáti Tintoretta, Bassana, Veroneze, Julie Romana i Andreu del Sarto. Zkrátka, byl by současníkem všech velkých malířů, kromě těch, kteří patřili k boloňské škole, objevivši se až o století později. Právě tak možno říci, že kdo by se byl narodil ve stejném roce s Wouwermannem, mohl osobně znáti téměř všechny velké malíře holandské, a současník Shakespearův žil by zároveň s celou řadou znamenitých dramaturgů.

Již dávno je známo, že talenty se objevují vždy a všude tam, kde mají pro sebe příznivé podmínky. To znamená, že každý talent, skutečně se projeví, t. j. stavší se společenskou silou je plodem společenských vztahů. Pak je tedy jasné, proč nadaní lidé mohou změnit, jak jsme již řekli, jen individuální tvářnost událostí, nikoliv jejich celkový směr. Vždyť z milosti toho směru trvají, a kdyby ho nebylo, nikdy by se nedostaly přes prah, oddělující možné od skutečného.

Je samozřejmé, že není talent jako talent. »Když nový pokrok ve vzdělnosti vyvolá v život nový druh umění — napsal správně Taine — objeví se desítky talentů, kteří zpodobňují ducha doby jen z poloviny, a seskupují se kolem jednoho, dvou geniů, představujících ducha doby cele.«

Kdyby jakékoli příčiny mechanické nebo fyziologické, nsvázané s celkovým během socialního i duševního vývoje Itálie zahubily Rafaela, Michel-Angela a Leonarda da Vinci již v dětských letech, bylo by italské umění méně dokonalé, ale celkový směr jeho vývoje v renesančním období by se byl nezměnil. Leo-

nardo da Vinci i Michel-Angelo toho směru sami nevytvořili, byli jen jeho nejlepšími představiteli. Právda, kolem genialního člověka vzniká obyčejně celá škola, při čemž ho žáci hledí napodobiti do nejmenších podrobností. Proto mezera, ostavši v italském umění v případě časně smrti Rafaela, Michel-Angela i Leonarda da Vinci byla by značně působila na mnohé druhořadé zvláštnosti v jeho dalším vývoji. Ale ani ten by se byl podstatně nezměnil, leč by se byl z nějakých všeobecných příčin nějak podstatně změnil celkový průběh duševního vývoje Itálie.

Je však známo, že vývoj mnohostný (kvantitativní) se na konec obrací v jakostný (kvalitativní). To platí všude, i v dějinách. Určitý směr umělecký může vůbec zůstat bez znamenitého představitele, jestliže nepříznivým sběhem okolností zajde po sobě několik nadaných lidí, kteří by jej mohli reprezentovati. Ale předčasný zánik takových osob může překážeti uměleckému projevu toho směru jen tehdy, není-li dosti hluboký, aby vynesl talenty nové. A ježto hloubka určitého směru v literatuře a umění je určována jeho významem pro třídu nebo vrstvu, jejíž vkus vyjadřuje, jakož i společenským významem té třídy nebo vrstvy, závisí i v tomto případě všechno konec konců na průběhu společenského vývoje i na vzájemných vztazích společenských sil.

IV.

A tak osobní vlastnosti vůdčích lidí spoluurčují individuální tvářnost dějinných událostí, a prvek náhody, ve smyslu, námi uvedeném, má vždy jakýsi význam chodu těchto událostí, jejichž směr je určen tak zv. všeobecnými příčinami, t. j. skutečným rozvojem výrobních sil a vzájemnými vztahy lidí ve společensko-hospodářském procesu výroby. Náhodné jevy a lidské vlastnosti význačných osobností jsou mnohem viditelnější, než hluboko skryté příčiny vše-

obecné. Osmnácté století se málo zamyslelo nad všeobecnými příčinami a vysvětlovalo dějiny vědomým jednáním a »vášněmi« historických osobností. Filosofové 18. stol. tvrdili, že dějiny by se mohly bráti zhora jinými cestami z nejnícotnějších příčin — na př., že by se v hlavě nějakého vladaře splánil nějaký »atom« (fantasie, projevená nejednou v [Holbachově] *Système de la Nature*).

Zastanci nového směru ve vědeckém dějepisu začali dokazovati, že běh dějin nemohl býti jiný, než byl ve skutečnosti, nic se nestarající o nějaké »atomy«. Pokoušejíce se co nejlépe odlišiti působnost všeobecných příčin, nepochopili významu osobních vlastností historických osobností. Podle nich by se dějinné události nezměnily ani o vlásek, kdyby se jedny osobnosti zaměnily druhými, více méně způsobilými. Ale, přijme-li takový předpoklad, pak musíme přiznati, že osobní prvek nemá v dějinách významu, a že všechno lze svést na působnost všeobecných příčin, všeobecných zákonů historického dění. To je krajnost, která nedávala ani trochu místa částečné pravdě, obsažené v názoru opačném. A právě proto si názor opačný udržel jakési právo na existenci. Uvedené dva názory stály proti sobě v antinomii (protivě): jednou její částí byl vliv všeobecných zákonů, druhou — působnost osobností. S hlediska prvé části se zdálo, že působením všeobecných příčin byly podmíněny též individuální rysy dějinných událostí. Ale, je-li tomu tak, a nezávisí-li ony rysy na osobních vlastnostech historických osobností, pak z toho plyne, že jsou určovány příčinami všeobecnými a nemohou se změnit, pokud se nezmění činitelé, na kterých závisejí. Teorie nabývá tak rázu fatalistického.

To neuniklo pozornosti protivníků uvedené teorie. Saint-Beuve porovnával dějinný názor Migneta s dějinným názorem Bossueta. Ten se domníval, že síla,

kteřá je hyblem dějinných událostí, přichází s hůry, že dějiny jsou projevem božské vůle. Mignet hledal tuto sílu v lidských vášních, které se projevují v dějinách s neúprosností a nepovolností přírodních sil. Ale, oba považovali dějiny za řetěz jevů, které nemohou býti jiné, než jsou; jeden i druhý byli — fatalisty. V tom byl filosof blízky knězi.

Výtka fataličnosti byla podstatná dotud, dokud učení o zákonitosti společenských jevů považovalo vliv osobních vlastností význačných historických osob na události — za nicotný. A bylo to tím nápadnější, ježto dějepisci nové školy, podobně jako dějepisci a filosofové 18. stol., považovali lidskou přirozenost za vyšší instanci, z které vzcházejí a které jsou podřízeny všechny obecné příčiny historického dění.

Když francouzská revoluce ukázala, že dějinné události nejsou podmíněny jen vědomým jednáním lidí, tu Mignet, Guizot a jiní vědci toho směru vynesli do popředí působnost pudů a vášní, mnohdy se vymykajících veškeré kontrole rozumu. Jestliže však pudy jsou — poslední a nejobecnější příčinou historického dění, nemá pak pravdu Saint-Beuve, tvrdí-li, že francouzská revoluce mohla skončiti opačně, než skončila, kdyby se byli našli lidé, dovedoucí vstoupiti francouzskému lidu vášně opačné, než které v něm háraly? Mignet by řekl: ale jiné vášně tehdy Francouzi hýbatí nemohly, bylo by to proti lidské přirozenosti. V jistém smyslu by měl pravdu. Ale, byl by v ní silný fatalistický odstín, neboť by to znamenalo tolik, že lidské dějiny jsou předem do podrobnosti určeny všeobecnými vlastnostmi lidské přirozenosti. Fatalismus by v tomto případě byl výsledkem pohlčení individuálního všeobecným. Ostatně, vždyť se výsledkem takového pohlčení zdá tak jako tak. Říká se: »Je-li všechno společenské dění nevyhnutelné, pak naše jednání nemá vý-

znamu.« To je nesprávně vyjádřená správná myšlénka. Musíme říci: Děje-li se všechno působením všeobecného, pak nemá významu jedinečné, a tedy ani mé snažení. Takový závěr je správný, ale nesprávně se ho užívá. Nemá smyslu, užívat ho v dnešním materialistickém názoru na dějiny, ve kterém má své místo také jedinečnost. Že ho užívali francouzští dějepisci za Restaurace, mělo svůj důvod.

Dnes již nelze považovati lidskou přirozenost za poslední a nejobecnější příčinu historického dění. Jestliže je neměnná, pak nemůže vysvětliti velmi proměnlivý běh dějin, mění-li se však sama, pak je zřejmé, že příčinou její změny je historické dění. Dnes musíme uznati za poslední a nejobecnější příčinu historického dění vývoj výrobních sil, kterými jsou podmíněny postupné změny společenských vztahů mezi lidmi. Vedle této všeobecné příčiny působí příčiny zvláštní, t. j. takové historické okolnosti, za kterých se vývoj výrobních sil u toho kterého národa dovršuje a které samy jsou konec konců přivedeny vývojem výrobních sil u druhých národů, t. j. touž všeobecnou příčinou.

Konečně, vliv zvláštních příčin je doplněn působením příčin jedinečných, t. j. osobních vlastností význačných společenských činitelů i jiných »nahodilostí«, přičiněním kterých dostanou události na konec svou individuální tvářnost. Jedinečné příčiny nemohou od základu změnit působnost příčin všeobecných ani zvláštních, které mimo to podmiňují směr i meze vlivu příčin jedinečných. Rovněž však je nepochybné, že dějiny by vyhlížely jinak, kdyby jedinečné příčiny, na ně působící, byly zaměněny jinými jedinečnými příčinami.

Velký člověk není velký proto, že jeho osobní vlastností dávají individuální ráz velkým dějinným událostem, ale proto, že jeho vlastností ho dělají způsobilým, sloužiti velkým společenským potřebám doby,

3406

které vznikly působením všeobecných i zvláštních příčin. Carlyle ve známé knize o hrdinách říká velkým lidem zahajovatelé (beginners). Je to název velmi případný. Velký člověk jeví se zahajovatelem zejména proto, že vidí dále, i že má silnější vůli než druzí. On řeší vědecké úkoly, postavené do první řady předchozím rozumovým vývojem společnosti; on ukazuje nové společenské potřeby, vyvolané předchozím vývojem společenských vztahů; on si bere za úkol tyto potřeby uspokojiti. On je — hrdina. Nikoliv v tom smyslu, že by snad mohl zastaviti, nebo změnit přirozený běh věcí, ale v tom smyslu, že jeho činy jsou vědomým a svobodným projevem toho nevyhnutelného a nepovědomého dění. V tom je celý jeho význam, v tom je celá jeho síla. Ale, je to význam obrovský, a síla ohromná. Bismarck se vyjádřil, že nemůžeme dělati dějiny, ale musíme vyčkávat, až se samy udělají. Kdo však dělá dějiny? Dělá je sociální člověk, který je jejich jedinečným »činitelem«. Sociální člověk sám vytváří své, t. j. společenské vztahy. Ale, vytváří-li v určité době vztahy takové a ne jiné, pak to ovšem má svou příčinu. Je to podmíněno stavem výrobních sil. Žádný velký člověk nemůže vnutiti společnosti vztahy, které buď již neodpovídají stavu výrobních sil, nebo ještě neodpovídají. V tomto smyslu opravdu nemůže dělati historii, a v tom případě by se nadarmo snažil posunouti své hodiny: proudu času by ani neurychlil, ani neobrátil.

Společenské vztahy mají svou logiku. Pokud jsou lidé navzájem v určitých vztazích, potud budou bez ustání cítiti, mysliti i jednati, tak a ne jinak. Proti této logice by se rovněž nadarmo stavěl veřejně činný člověk: přirozený běh věcí (t. j. táž logika společenských vztahů) by všechno jeho úsilí obrátil v niče. Jestliže však vím, jakým směrem se mění společenské vztahy vlivem změn ve společensko-hospodářském pochodu výroby, pak také vím, jakým směrem

se mění i duševní stav společnosti. Mohu tedy na něj působiti. Působiti na duševní stav společnosti znamená, působiti na historické dění. Tak tedy mohu v jistém smyslu dělati dějiny, a nepotřebuji vyčkávatí, až se »udělají« samy.

Monod tvrdí, že v historii významné události i významní lidé mají význam jen jako ukazatelé a symboly vývoje zřízení a hospodářských poměrů. To je myšlénka správná, ač hodně nepřesně vyslovená; ale právě proto, že je to myšlénka správná, je neodůvodněno stavěti činnost velkých osobností proti »povlnnému pohybu« oněch poměrů a zřízení. Více méně pozvolná změna »hospodářských poměrů« staví společnost periodicky před nutnost, přetvořiti více méně rychle její zřízení. To se neudělá »samo sebou«, do toho se musí vložití lidé, kteří jsou tak postaveni před velké společenské úkoly. Velikými se nazývají lidé, kteří jsou nad jiné způsobilí úkoly ty rozřešiti. A řešiti úkol neznamená býti pouhým »symbollem«, a »znamením« toho, že úkol byl řešen.

Máme za to, že Monod postavil ty dvě věci proti sobě, ježto byl usnesen příjemným slůvkem »p o z v o l n ý«. V tomto slůvku si libuje mnoho dnešních přívrženců vývojové nauky. Psychologicky je to libůstka pochopitelná; vzniká n e v y h n u t e l n ě v loyálním prostředí umírněnosti i akurátnosti... Po stránce logické však kritiky nesnese, jak ukázal Hegel.

Široké pole činností však otevřeno nejen »zaha-jovatelům«, ale také všem ostatním »velkým« lidem. Je otevřeno všem, kdož mají oči k vidění, uši k slyšení a srdce, aby milovali své druhy. Pojem v e l i k ý je pojem relativní. V mravním smyslu, je velký každý, kdo po evangelickém rčení: »položí svůj život za druhá svého«.
